

УДК 331.548:37.047

*Н.С. ЯКИМОВА,
аспірантка, Донецький національний університет*

ПРОФЕСІЙНЕ САМОВИЗНАЧЕННЯ І ПРОФЕСІЙНА ОРІЄНТАЦІЯ МОЛОДІ: СУЧАСНІ ТЕНДЕНЦІЇ ТА ПРОБЛЕМИ

Постановка проблеми. Формування психологічної готовності випускників школи до усвідомленого вибору професії, навчального закладу, до праці стало нині не тільки гострою необхідністю, а й багатограним і складним процесом. Від нього значною мірою залежить можливість самореалізації, психологічний комфорт, статус у суспільстві, задоволеність працею, матеріальний добробут. Головною проблемою професійного самовизначення є те, що вибір професії сучасними старшокласниками обумовлений не лише внутрішніми об'єктивними факторами, а й утруднений зовнішніми, на які людина не може впливати. Необхідна систематична, послідовна і довготривала робота, особливо в умовах подолання наслідків фінансово-економічної кризи 2008–2009 рр. Забезпечити ефективність цього процесу може, насамперед чітко поставлена профорієнтаційна робота, що враховує вплив різноманітних факторів на вибір молодого людиною професії.

Аналіз останніх досліджень. Над проблемою підготовки молоді до професійного самовизначення працювало і працює багато дослідників. Так, психолого-педагогічним та соціально-економічним основам підготовки молоді до вибору професії присвятили праці К. Бондарчук [1], В. Гладкова, М. Захаров [2], Є. Клімов, Г. Костюк, Е. Лібанова, Ю. Маршавін [3], І. Назімов, К. Платонов, М. Пряжников, В. Пухлій, В. Рижков, В. Савченко, В. Симоненко, С. Чистякова [8], Б. Федоришин [6], В. Ядов та інші. Отже, фактично кожен з аспектів професійного самовизначення було висвітлено у науковій літературі. Проте високий рівень безробіття серед молоді і плінність кадрів, велика кількість людей, незадоволених своєю спеціальністю, свідчать про те, що питання вибору професії молоддю не можна вважати розв'язаним. Крім того, досвід попередників потребує переосмислення й оцінки з позиції завдань сьогодення.

Метою роботи є аналіз сучасних проблем професійного самовизначення через оцінку стану системи профорієнтації молоді Донецької області, з урахуванням впливу фінансово-економічної кризи 2008–2009 рр., визначення проблем профорієнтаційної роботи та розробка напрямів її вдосконалення.

Виклад основного матеріалу. Процес професійного самовизначення складний і багато в чому суперечливий. З одного боку, він має враховувати інтереси, нахили, здібності особистості, а з другого — потреби суспільства у працівниках і спеціалістах певних сфер професійної діяльності. Отже, на професійне самовизначення впливають інтереси особистості та потреби суспільства. Забезпечити їх взаємодію, поєднання інтересів покликана професійна орієнтація.

Щоб розкрити сутність зазначених процесів, необхідно розмежувати поняття «професійне самовизначення» та «професійна орієнтація».

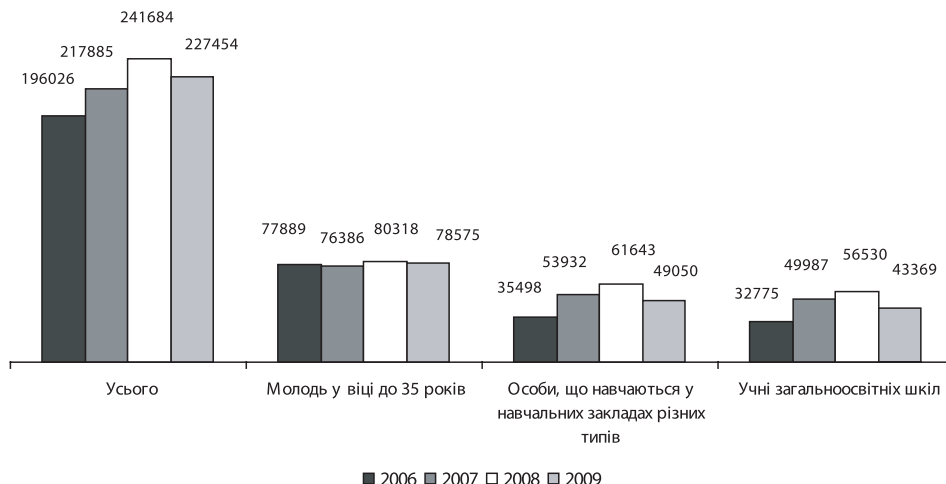
На основі аналізу щодо визначення сутності професійного самовизначення [1; 2; 3; 6; 7; 8] пропонуємо авторський підхід до трактування досліджуваного поняття. Загалом, вважаємо, що професійне самовизначення — довготривалий процес, що розпочинається зі старшого дошкільного віку і продовжується до остаточного вибору професії, спрямований на вивчення особистістю власних здібностей, уподобань, професійно важливих якостей, зіставлення їх з професіями з метою вибору конкретного виду професійної діяльності, з урахуванням чинників, що впливають на процес самовизначення (внутрішніх і зовнішніх). З економічної точки зору, професійне самовизначення слід розуміти як вибір та участь особи в конкретному виді професійної діяльності, яка враховуватиме її нахили, навички та здібності, забезпечуватиме розвиток даної особи, її раціональне працевлаштування, ефективність праці та доходи, а країні допоможе налагодити ефективний взаємозв'язок між ринком праці та ринком освітніх послуг, що скоротить дисбаланс на ринку праці, сприятиме зростанню валового національного продукту й конкурентоспроможності економіки.

Профорієнтацію або профорієнтаційну роботу доцільно визначити як комплексну науково обґрунтовану систему засобів соціально-економічного, інформаційного, психолого-педагогічного впливу на людину з метою допомоги їй у своєчасному, свідомому, обґрунтованому професійному виборі із врахуванням здібностей, інтересів та потреб економіки в кадрах.

Сьогодні головною проблемою на ринку праці країни є дефіцит кваліфікованої робочої сили, а саме — робітників, практично у всіх галузях економіки, а також проблема кількісного і якісного дисбалансу між попитом та пропозицією на робочу силу. Це свідчить про недосконалість системи профорієнтації населення, яка має сприяти свідомому професійному вибору, інформувати молодь про існуючий світ професій та потреби ринку праці, що є головною причиною того, що молоді люди дедалі частіше стають безробітними через нестачу відповідних вакансій, відсутність досвіду роботи, недостатність робочих місць, що відповідали б запитам молоді як за змістом роботи, так і за рівнем заробітної плати, помилковий вибір професій, що не мають попиту на ринку праці.

Важливого значення набуває професійна орієнтація молоді, яку здійснюють центри зайнятості та окремі заклади освіти на всіх етапах навчання. Для визначення сучасних тенденцій, що притаманні системі профорієнтації, слід сконцентрувати увагу на інформації, яка характеризує рівень охоплення молоді Донецької області профорієнтаційними послугами.

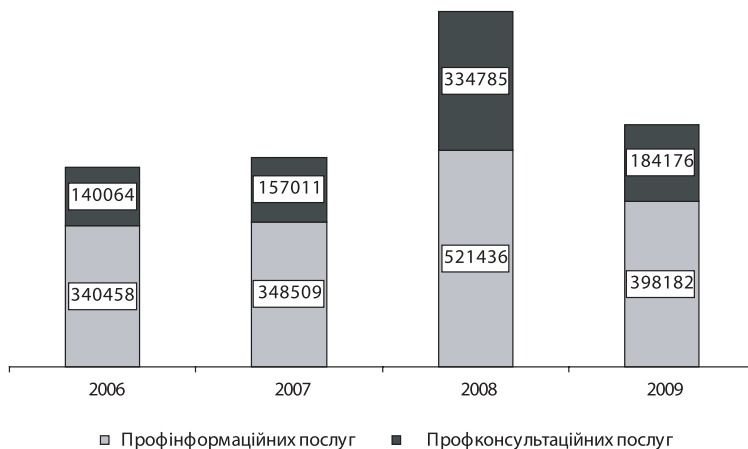
Так, результатом профінформаційної роботи центрів зайнятості серед молоді за 2010 р. тут стало охоплення профорієнтаційними послугами 58,3 тис. осіб, які навчаються у навчальних закладах різних типів, що на 9,3 тис. осіб більше, ніж у 2009 р. і на 3,3 тис. осіб менше, ніж у 2008 р. (рис. 1). Профорієнтаційними послугами у 2008 р. в Донецькій області було охоплено 56,5 тис. випускників шкіл (що на 13% більше, ніж у 2007 р.), з яких 48% отримали індивідуальні професійні консультації спеціалістів служби зайнятості. У 2007 р. профорієнтаційними послугами було охоплено 49,9 тис. випускників шкіл, з яких 41% отримали індивідуальні професійні консультації спеціалістів служби зайнятості.

Джерело: [4]

Рис. 1. Чисельність осіб, охоплених профорієнтаційними послугами протягом 2006–2009 рр.

Аналіз організації профорієнтаційної роботи серед молоді у Донецькій області свідчить, що серед осіб, охоплених профорієнтаційними послугами, найбільша частка незайнятої молоді у віці до 35 років та осіб, що навчаються у навчальних закладах різних типів (рис. 1), що вказує на те, що найбільша увага при проведенні сучасної профорієнтаційної роботи приділяється зменшенню рівня безробіття та підвищенню рівня інформованості учнів про світ професій і відповідності змісту професійної діяльності запитам та потребам молоді. Також можна зробити висновок про переважно профінформаційний та профконсультаційний характер існуючої системи профорієнтації (рис. 2).

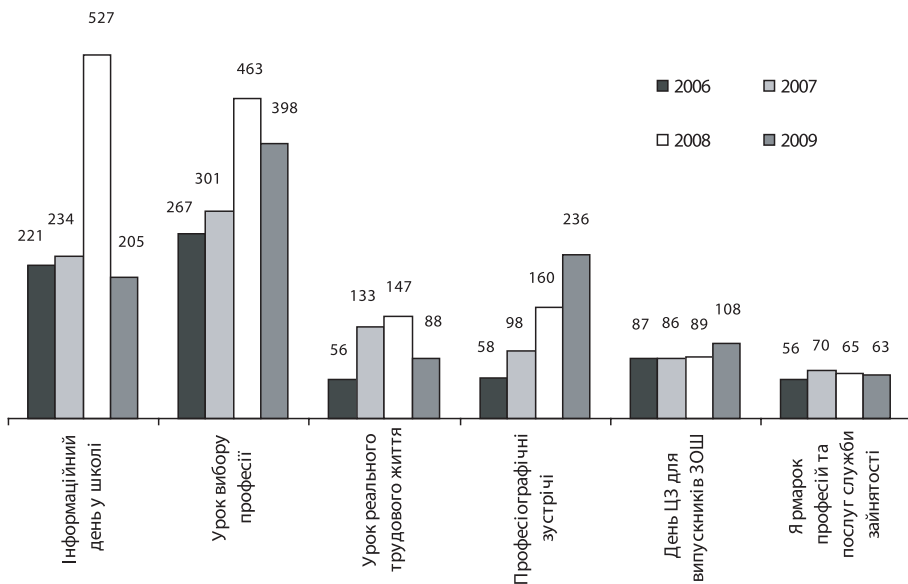

Джерело: [4]

Рис. 2. Кількість профорієнтаційних послуг, наданих населенню протягом 2006–2009 рр.

З аналізу даних щодо організації профорієнтаційної роботи серед молоді у Донецькій області за період з 2006 р. по жовтень 2010 р. можна зробити висновок, що найефективніша профорієнтація серед шкільної молоді проводилась у 2008 р. (56,5 тис. випускників), а у 2009 р. спостерігалось різке скорочення рівня охоплення учнів профорієнтаційними послугами (43,4 тис. випускників). Варто підкреслити, що отриманий результат, який свідчить про скорочення чисельності осіб, охоплених профорієнтаційними послугами, та безпосередньо кількості зазначених послуг, зумовлений, перш за все, основними проблемами профорієнтації, а саме: зниженням чисельності осіб, які звертаються за допомогою до центрів зайнятості (що може свідчити про низький рівень довіри та про скорочення чисельності учнівської молоді); відсутністю налагодженої плідної співпраці центрів зайнятості із загальноосвітніми навчальними закладами; недосконалістю організаційної, нормативно-методичної та матеріально-технічної структури профорієнтаційної системи, технічного та фінансового забезпечення профорієнтації. Але показники за 2010 р. свідчать про поліпшення стану професійної орієнтації молоді та поступове подолання негативних тенденцій в організації профорієнтаційної роботи.

Важливим аспектом у професійній орієнтації є проведення профорієнтаційних заходів серед молоді. Так, протягом 2009–2010 рр. Донецький обласний центр зайнятості та Управління освіти і науки Донецької обласної державної адміністрації проводили ярмарки вакансій для молоді, дні відкритих дверей навчальних закладів, професіографічні екскурсії на підприємства, організували зустрічі з роботодавцями та успішними підприємцями, Героями та ветеранами праці. Запроваджено проведення позакласних заходів: уроки вибору професій, професіографічні зустрічі, уроки реального трудового життя, дні кар'єри, профорієнтаційні семінари, ярмарки професій та послуг служби зайнятості, інформаційні дні, Дні відкритих дверей центрів зайнятості для випускників шкіл, презентації курсів навчання, профорієнтаційні бесіди, семінари, батьківські збори та інші.

Джерело: [5]

Рис. 3. Кількість профорієнтаційних заходів, проведених з випускниками загальноосвітніх шкіл протягом 2006–2009 рр.

Аналіз проведення профорієнтаційних заходів з випускниками загальноосвітніх шкіл протягом 2006–2009 рр. (рис. 3) показав скорочення кількості заходів, спрямованих на допомогу молоді у виборі професії. Така тенденція зумовлена зменшенням кількості форм та методів профорієнтаційної роботи з учнями, яка часто зводиться до епізодичних бесід; відсутністю допомоги навчальних закладів у проведенні профорієнтації (ліквідовано кабінети профорієнтаційної роботи, у школах відсутні посади профконсультанта).

На основі проведеного аналізу можна дійти висновку, що в зазначений період істотно зменшилась кількість проведених інформаційних днів у школі, що, зокрема, у подальшому негативно позначиться на рівні знань учнів про затребувані професії на ринку праці, можливості зіставлення своїх навичок та здібностей з потребами певних професій. Отже, доцільно збільшити кількість уроків вибору професії, що сприятиме професійному самовизначенню молоді; професіографічних зустрічей, що допоможе учням дізнатися більше про світ професій та визначитися з видом майбутньої професійної діяльності; ярмарок професій, де молодьзорієнтовується на те, які професії користуються попитом на ринку праці регіону.

Що ж до чисельності учнів загальноосвітніх шкіл, охоплених профорієнтаційними заходами протягом 2006–2009 рр. (табл. 1), то аналіз виявив, що найбільше випускників охоплено таким профорієнтаційним заходом, як ярмарок професій та послуг служби зайнятості для випускників шкіл. Слід зазначити, що у 2009 р. спостерігається значне зменшення кількості осіб, охоплених профорієнтаційними послугами. Ця тенденція зумовлена передусім, зменшенням чисельності осіб, які звертаються до центру зайнятості, що пояснюється зниженням демографічних показників та рівня довіри до профорієнтаційної системи; недостатньою чисельністю спеціалістів з профорієнтації, які можуть допомогти молоді у вирішенні проблем професійного самовизначення; зниженням рівня фінансування системи служби зайнятості через поглиблення соціально-економічної кризи.

Спеціалісти з профорієнтації Донецької обласної служби зайнятості систематично проводять не тільки різноманітні групові профорієнтаційні заходи для учнів, а й запроваджені в практику профорієнтаційної роботи заходи з батьками учнів, індивідуальні консультації батьків з дітьми-випускниками. У період з 2006 р. по 2008 р. спостерігалось поступове підвищення кількості заходів з учнями, батьками та працівниками освіти (з 841 до 2026 заходів), а у 2009 р. – їх різке скорочення (до 994 заходів).

Проаналізовані дані свідчать про недосконалість профорієнтаційної роботи через те, що більшість із вищезазначених заходів має профінформаційний характер. При роботі зі школярами майже відсутні профконсультаційні заходи. Наприклад, протягом I півріччя 2010 р. профорієнтаційними послугами було охоплено 43,0 тис. випускників шкіл, з яких лише 20,4 тис. осіб (47,4%) отримали індивідуальні професійні консультації спеціалістів служби зайнятості.

Проте для того, щоб профорієнтаційна робота з молоддю була ефективною, її необхідно проводити систематизовано та поетапно, насамперед у загальноосвітніх школах, де упродовж навчального року має передбачатись поступовий перехід учнів від заходів із загальним профінформаційним спрямуванням до психологічно-діагностичної та прогностуючої профконсультації, тобто поступової індивідуалізації роботи.

Комплексне дослідження сучасного стану професійного самовизначення через оцінку профорієнтаційної роботи серед молоді Донецької області виявило такі проблеми, що стали особливо актуальними в умовах подолання кризових явищ: низька інформованість школярів про світ професій, невідповідність до самостійного пошуку й отримання ними необхідної профінформації, учні не знайомі з професіограмами, системою класифікації типів професій, із умовами правильного вибору майбутньої професії; зменшення

чисельності осіб, які звертаються до центру зайнятості; стихійність, поодинокість, формалізм у здійсненні профорієнтаційної роботи у навчальних закладах; недосконалість взаємозв'язків з навчальними закладами різних форм власності для здійснення на їх базі профорієнтаційної роботи; відсутність належної власної матеріальної бази служби зайнятості для забезпечення диференційованого підходу до надання профорієнтаційних послуг; відсутність єдиної наукової системи профорієнтаційної роботи у навчальних закладах, сучасної науково-методичної літератури з цієї проблеми через застарілі підходи в організації профорієнтації та слабку матеріально-технічну базу; відсутність педагогічних вищих навчальних закладів, які готували б спеціалістів-профорієнтологів; недосконалість організаційної структури управління профорієнтаційною роботою.

Таблиця 1

Чисельність учасників групових та масових заходів, що проводяться з випускниками загальноосвітніх шкіл

	Рік	Назва заходу					
		Інформаційний день у школі	Урок вибору професії	Урок реального трудового життя	Професіографічні зустрічі	День ПЗ для випускників ЗОШ	Ярмарок професій та послуг служби зайнятості для випускників шкіл
Кількість учасників, які брали участь у заході	2006	8118	7015	2085	1363	3146	16729
	2007	9369	7957	3160	2467	4181	28535
	2008	10953	11752	3894	3652	3944	18949
	2009	6257	9233	2198	5295	4042	12340
	2009 у % до 2008	57,1	78,6	56,4	145,0	102,5	65,1
Кількість профінформаційних послуг, що було надано під час заходу	2006	8118	7092	2085	1363	3146	16729
	2007	9369	7957	3160	2467	4187	20646
	2008	10953	11752	3894	3652	3944	17486
	2009	6257	9233	2215	5317	4042	12340
	2009 у % до 2008	57,1	78,6	56,9	145,6	102,5	70,6
Кількість осіб, охоплених тестуванням, що проводилось під час заходу	2006	3828	5477	1288	765	1447	2618
	2007	3177	6466	2072	1278	2391	5223
	2008	5163	9239	2677	2409	2688	3251
	2009	2958	7997	1349	3577	2436	4080
	2009 у % до 2008	57,3	86,6	50,4	148,5	90,6	125,5

Джерело: [5]

З метою вирішення зазначених проблем необхідно розробити напрями вдосконалення профорієнтаційної роботи в умовах подолання негативних наслідків фінансово-економічної кризи, наприклад: впровадження нових профорієнтаційних методів та форм ознайомлення зі світом професій, кон'юнктурою ринку праці підприємствами і організаціями, навчальними закладами, перспективами розвитку професій; надання

професійної консультації щодо вибору чи зміни професії з урахуванням індивідуальних особливостей, здібностей, стану здоров'я учня та потреб ринку праці в кадрах; формування професійних інтересів та здібностей; розширення взаємозв'язків з навчальними закладами; збільшення штатної чисельності спеціалістів з професійної орієнтації; підвищення рівня фінансування профорієнтаційної роботи; впровадження ефективних та дієвих Програм професійної орієнтації та вдосконалення існуючих щодо усунення негативних кризових явищ в сфері профорієнтації на близьку та далеку перспективу; покращення матеріально-технічної бази в центрах зайнятості та навчальних закладах.

Для вдосконалення системи професійної орієнтації необхідно: налагодити ефективний взаємозв'язок між ринком праці та ринком освітніх послуг, що скоротить дисбаланс на ринку праці; створити довідник найбільш затребуваних професій, що буде містити опис цих професій (професіограми) та інформацію з їх пошуку; сформуванню дієвий механізм надання інформації про сучасний стан ринку праці; створити необхідні правові, організаційні, технічні та інформаційно-методичні передумови для професійної самореалізації молоді; в рамках розширення взаємозв'язків з навчальними закладами розробити систему профорієнтаційних заходів з учнями загальноосвітніх шкіл шляхом впровадження профорієнтаційних класних годин, бесід, профорієнтаційних конференцій; забезпечити виконання завдань регіональної та місцевих програм зайнятості населення, зосередивши увагу на підвищенні якості та результативності надання профорієнтаційних послуг молоді з урахуванням негативних соціальних наслідків економічної кризи.

Висновки. Таким чином, розв'язання вищезазначених проблем та впровадження названих напрямів вдосконалення профорієнтаційної роботи серед молоді Донецької області дасть змогу покращити процес професійного самовизначення молоді, реформувати систему професійної орієнтації та регулювати ситуацію на ринку праці. Динамічність і неоднозначність сучасних процесів у профорієнтаційній роботі обумовлює необхідність вирішення питань фінансування системи профорієнтації, впровадження системи оцінювання її ефективності та визначення критеріїв для дослідження якості профорієнтаційної роботи, що потрібно для розробки науково обґрунтованих пропозицій стосовно покращення рівня надання профорієнтаційних послуг.

З огляду на отримані результати, надалі доцільно сформуванню графічну та економіко-математичну моделі проведення профорієнтаційної роботи у навчальних закладах і центрах зайнятості, розробити методологію інтегрального оцінювання якості профорієнтаційних послуг та механізм впровадження і розвитку дієвої системи профорієнтації.

Джерела:

1. *Бондарчук К.* Профорієнтація як складова відтворення людського потенціалу в Україні / К. Бондарчук // Україна: аспекти праці. – 2007. – №7. – С. 26–34.
2. *Захаров Н. Н.* Профессиональная ориентация школьников / Н. Н. Захаров. – М.: Просвещение, 1989. – 192 с.
3. *Маршавін Ю.* Профорієнтація незайнятого населення та молоді як чинник досягнення професійної відповідності попиту і пропозиції на ринку праці / Ю. Маршавін // Україна: аспекти праці. – 2008. – №2. – С.20–24.
4. *Організація профорієнтаційної роботи у Донецькій області за 9 місяців 2010 року* [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://www.dcz.gov.ua/don/control/uk/publish/article?art_id=16058&cat_id=1205348
5. *Про стан роботи служби зайнятості Донецької області щодо організації професійної орієнтації (2006–2009 рр.): звіт відділу організації профорієнтації Донецького обласного центру зайнятості.* – 29 с.

6. Система профінформационной работы со старшеклассниками / Под ред. Б. А. Федоришина. – К.: Радянська школа, 1988. – 176 с.

7. Піддячий М. І. Організаційно-педагогічні умови підготовки старшокласників до професійного самовизначення у міжшкільних навчально-виробничих комбінатах: Автореф. дис. на здоб. наук. ступ. канд. пед. наук (13.00.07) / М. І. Піддячий. – Ін-т проблем виховання Акад. пед. наук України. – К., 2002. – 20 с.

8. Чистякова С. Н. Основы профессиональной ориентации школьников / С. Н. Чистякова. – М.: Педагогика, 1981. – 96 с.

Анотація. Стаття присвячена аналізу актуальних проблем професійного самовизначення учнівської молоді через оцінку сучасного стану профорієнтаційної роботи серед молоді Донецької області. Розглянуто особливості функціонування системи професійної орієнтації в умовах подолання наслідків системної фінансово-економічної кризи. На основі проведеного аналізу запропоновано заходи щодо вдосконалення профорієнтаційної діяльності центрів зайнятості та навчальних закладів.

Аннотация. Статья посвящена анализу актуальных проблем профессионального самоопределения через оценку современного состояния профориентационной работы среди молодежи Донецкой области. Рассмотрены особенности функционирования системы профессиональной ориентации в условиях преодоления последствий системного финансово-экономического кризиса. На основе проведенного анализа предложены мероприятия по совершенствованию профориентационной деятельности центров занятости и учебных заведений.

Summary. This article analyzes the current problems of professional self-determination through the assessment of the current state of career guidance for young people in Donetsk region. The article describes the features of the system of vocational guidance in overcoming the consequences of a systemic financial crisis. Based on the analysis proposed measures to improve the career-oriented activity centers of employment and educational institutions, to create an effective relationship between the labour market and the market of educational services, which will reduce the imbalance in the labor market. To prepare youth for professional self-determination, it is necessary to acquaint her with the world of occupations, labor market, the rules of the profession, the ability to generate the analysis of various types of professional activity, to ensure the development of professionally important qualities of the individual.

Ключові слова: професійне самовизначення, система професійної орієнтації, центр зайнятості, навчальні заклади, профорієнтаційні заходи.

Ключевые слова: профессиональное самоопределение, система профессиональной ориентации, центр занятости, учебные заведения, профориентационные мероприятия.

Key words: professional self-determination, system of professional orientation, the centre of employment, educational establishments, measures of vocational guidance.

Стаття надійшла до редакції журналу 14.12.2010 р.